

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

До 45-річчя заснування
кафедри української мови РДГУ

Актуальні проблеми сучасної філології

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Збірник наукових праць
Випуск XVI

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне—2008

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Ювілейний збірник, присвячений 45-річчю заснування кафедри української мови РДГУ, містить статті з актуальних проблем мовознавства, граматики, словотвору, лексикології, термінознавства, лінгвістики тексту, мовної освіти.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

Головний редактор Редакційна колегія:
Шульжук Каленик Федорович,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
Дійсний член Академії наук вищої школи України

- Члени редакційної колегії:
1. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
 2. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української сучасної мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
 3. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
 4. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри методики лінгвістичних дисциплін Інституту філології і журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
 5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
 6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
 7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
 8. **Степанова О.І.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
 9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
 10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
 11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 29 травня 2008 р.)

За точність і грамотність публікацій відповідають автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються.
Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2008.

8. Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К.: Наук. думка, 1965. – 310 с.
9. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
10. Карпенюк Н.М. Сложные предложения фразеологического типа с союзом ЧТОБЫ // Русский язык в школе. – 1962. – № 2. – С. 26–29.
11. Кожевникова К. Спонтанная устная речь в эпической прозе. – Praha, 1970. – 165 с.
12. Никольский А.А. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – Душанбе: Изд-во Таджик. ун-та, 1964. – 73 с.
13. Новикова Р.М. Про однофразові тексти // Мовознавство. – 1981. – № 3. – С. 71–75.
14. Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного літературного побутового мовлення: Тези доповідей. – К.: Рад. школа, 1968. – 143 с.
15. Українське усне літературне мовлення. – К.: Наук. думка, 1967. – 308 с.
16. Шведова Н.Ю. О некоторых типах фразеологизированных конструкций в строе русской разговорной речи // Вопр. языкозн. – 1958. – № 2. – С. 93–100.
17. Шведова Н.Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 372 с.
18. Якубинский Л.П. О диалогической речи. Русская речь // Труды фонетического института практического изучения языков: Сб. статей под ред. Л.В. Щербы. – Петроград: Изд-во фонет. ин-та практич. изучения языков, 1923. – Вып. 1. – С. 96–195.

SUMMARY

In the dialogue speech along with freely designed and lexically filled schemes of sentences, structures belonging to phraseologic units are actively reproduce. Dialogue phrases are formed by means of different kinds of conversation and modification of the well-known phraseological items. The structure of dialogue phrase contains as well such king of idioms as a proverb and a saying. The usage of Ukrainian phraseologic units in the dialogue phrases makes it an integral part of the characters in the fiction writings.

УДК 811.161.2'367.335

Юлія РИЧАГІВСЬКА

СТИЛІСТИЧНА БАГАТОЗНАЧНІСТЬ СКЛАДНИХ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ

Об'єктом дослідження в статті є безсполучникові складні речення в поетичному мовленні як функціонально активні, динамічні одиниці стилістичного синтаксису, використовувані для реалізації естетичної, образної функції.

Ключові слова: безсполучникові складні речення, стилістична багатозначність, експресивність, динамізм, емоційно-оцінна характеристика, стилістично-виражальні засоби мови, синтаксичні засоби творення експресії.

Системний підхід до вивчення мови зумовив виникнення відповідних методів аналізу твору, які дозволяють дослідити поетичний текст за його структурними рівнями, встановити функції окремих мовних одиниць у системі стилістично-виражальних засобів, розкрити співвідношення форми і змісту, структури і думки в поетичному тексті.

Наше дослідження має на меті аналіз синтаксичних засобів творення експресії, зокрема дослідження стилістичних функцій складного безсполучникового речення у віршовому мовленні.

Безсполучникові складні речення належать до складних одиниць найдавнішої формації; первісною

сферою їх функціонування є розмовно-побутове мовлення.

Художнє відтворення життєвих ситуацій вимагає широкого уведення в літературний текст цих конструкцій. Безсполучникові одиниці в поетичних текстах, досліджуваних нами, є кількісно значимими (близько 30% від загальної кількості аналізованих складних елементарних та неелементарних речень), а це, у свою чергу, активізує їх як експресивні засоби.

Віршове мовлення відзначається суб'єктивністю; воно передбачає варіанти в прочитанні, оскільки виражає внутрішній стан, емоції автора. Разом з тим кожне прочитання, кожне сприйняття поезії

індивідуальне. У цьому контексті конструкції із безсполучниковим зв'язком компонентів видаються благодатною формою для творців поетичного слова: відсутність формального показника зв'язку, поряд із лексичним наповненням компонентів та інтонацією, актуалізує суб'єктивні чинники, які сприяють багатозначності.

Як відзначають мовознавці, за смисловими характеристиками, тобто семантичними відношеннями між елементарними реченнями в межах семантично складної конструкції, безсполучникові речення абсолютно не відрізняються від сполучникових, „в цілому ряді випадків вони (*сполучникові та безсполучникові речення*) співвідносні у вираженні відповідних значень” [1: 93; 2: 183]. Однак у випадках можливої заміни одного типу конструкцій на інший сполучникові та безсполучникові речення виявляються як стилістично не однозначні одиниці. Це дає підстави вважати їх синтаксичними синонімами, а не варіантами речень. Н.І. Формановська, докладно аналізуючи синонімію та варіантність на рівні складного речення, наводить безсполучникові конструкції як спосіб вираження багатьох значень, а саме: приєднувальних, пояснювальних, протиставних, зіставних, порівняльних, об'єктно-з'ясувальних, означальних, часових, умовних, причиново-наслідкових, а також способу дії, міри і ступеня [9]. Вважаємо, що такий широкий спектр потенційних смислових навантажень не може не позначитися на стилістичній багатозначності безсполучникових одиниць.

Як ми зазначили, стилістичній багатозначності безсполучникових речень сприяє відсутність граматичного показника зв'язку предикативних частин – сполучника; при цьому активізується інтонація, лексичне наповнення компонентів складної конструкції, а сама конструкція сприймається як більш динамічна, ніж сполучникова. Із зростанням ролі інтонації за умов безсполучниковості Н.І. Формановська пов'язує широке побутування цього типу речень у текстах, орієнтованих на читача, слухача, тобто в художній літературі та публіцистиці [9: 147]. Саме відсутність формальних показників синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень у безсполучникових реченнях дає можливість із точки зору смислового навантаження

інтерпретувати їх по-різному. Інтонація пов'язує компоненти конструкції, формує структуру та виконує смислорозрізнявальну функцію.

Ознакою експресивності безсполучникових складних речень є стислість, динамізм, пов'язані із особливою ритмомелодикою та еліптичністю конструкції, неповнотою, порівняно з її сполучниковим варіантом:

Ой дівчино, дівчино,
Не дивися скося –
Полюбив тебе давно
Та й люблю ще й досі (В. Симоненко).

Унаслідок відсутності сполучних засобів конструкції цього типу набувають додаткового семантичного навантаження.

У безсполучникових реченнях особливої виразності набуває протиставлення (зіставлення). Актуальною в цьому разі є двокомпонентна структура синтаксичної одиниці, оскільки саме вона дозволяє виявити відповідні семантичні відношення між елементарними реченнями в складі конструкції:

Під нею – гнізда і сумні лелеки,
Над нею – небо і журливий спів... (Г. Чубач).

Складні речення з предикативними частинами, побудованими за принципом структурного паралелізму (останній, як відомо, базується на однорідності та повторі), відзначаються виразною експресивністю, яка посилюється за умов безсполучниковості. У віршовому мовленні паралелізм компонентів підтримується, як правило, анафорою:

Вона усе тоді робити вміла,
Вона усе тоді робити мала,
Вона усім нам щедро уділила
І ласки, і душевного тепла (В. Симоненко).

Однакове розміщення членів речення – показник структурного паралелізму. При симетричному розташуванні посилюється ритмічність конструкції, підкреслюється однотипність побудови компонентів, які при цьому актуалізуються, виділяються. Паралелізм підтримується також тотожністю форм вираження членів речення, їх повторенням у компонентах безсполучникової конструкції, особливо це стосується присудків:

Шофер гальмує мимоволі,

Стоять колеса в шелюзі, –
Несе хтось яблука в приполі,
Несе хтось груші в картузі (Л. Костенко).

Структурний паралелізм є ознакою книжного мовлення. Наявність конструкцій, побудованих за цим принципом, у поетичному мовленні цілком закономірна. Однак структурно паралельне розміщення компонентів, як свідчить наш матеріал, властиве значній кількості безсполучникових конструкцій, які здебільшого вважаються розмовно-побутовими одиницями. У цьому контексті слушним є зауваження С.Я. Єрмоленко про те, що „стилістична диференціація речень на розмовні і книжні структури пов’язується насамперед із проникненням у літературну мову, відображенням у її писемному різновиді уснорозмовних конструкцій” [4: 107]. Ми приєднуємося до думки сучасних дослідників, зокрема представників харківської школи, які відзначають тенденцію до поширення цього типу складних речень у різних сферах мовленнєвої діяльності, підтверджують загальностильовий характер безсполучникових складних речень [5, 7, 8].

Поряд із одиницями, предикативні частини яких неускладнені, широко використовуються безсполучникові конструкції з ускладненнями, за рахунок чого з’являються смислові нашарування, додаткові експресивні відтінки, іноді – градаційне членування:

Переповаз корчі та болота,
Поволі розганяється на трасі
І заліта у з’юрмлені міста,
Напруживши свої гудронні м’язи;
Вона збирає на своїй душі,
Мов колекціонер, віків останки:
І хитромудрі арабески шин,
Сліди од каблучків і траків танків;
І знов повзе на глинища руді,
Вмерзає в кригу Полюса, і марить,
І губиться, і гине без води
На жовтій спразі жовтої Сахари (Б. Олійник).

У наведеному прикладі синтаксичною основою для створення градації служать нанизовані ряди однорідних присудків у межах компонентів безсполучникової конструкції.

З-поміж різних типів синтаксичних конструкцій, які здатні виражати експресивність, номінативним реченням належить особливе місце, оскільки вони властиві насамперед художньому мовленню й наділені значним експресивним потенціалом. Як твердять сучасні науковці, „такі речення є граматичним типом абстрактного відчуження предиката, який має значення екзистенційності, буття, ствердження існування факту” [6: 7]. Синтаксична організація безсполучникової одиниці органічно „приймає” номінативи у свою структуру, тим самим підсилюючи загальну експресивність конструкції:

Чад, бензин, вібрації, галопа, –
Птиці мертві падають з дерев (Л. Костенко).

Наведена синтаксична одиниця містить нанизовані непоширені номінативи, в самому лексичному значенні яких негативна емоційно-оцінна характеристика. Додатковими засобами творення відповідного експресивного ефекту виступають тут інтонація, контекст та ритмомелодика.

Стилістична специфіка поширених номінативних речень полягає в тому, що експресивний ефект у них витворюється вже не головними членами, а їх синтаксичними поширювачами:

Сліпучий магній снігових пустель,
Хребтів баских затягнуті попруги (Л. Костенко).

Номінативи в складі безсполучникових конструкцій сприяють лаконічному висловленню думки, виявляють миттєві враження, окремі спостереження. Чим довші ряди нанизованих номінативних одиниць у конструкції, тим відчутнішим стає градаційне членування і, як наслідок, емоційне навантаження.

Отже, ознакою експресивності безсполучникових складних речень є динамізм, пов’язаний із особливою ритмомелодикою та еліптичністю конструкції, її неповнотою, порівняно зі сполучниковою. Безсполучниковість між однорідними неускладненими компонентами, як правило, пожвавлює виклад, передає динаміку розвитку подій. Натомість так званий еліпсис сполучного засобу між неоднорідними компонентами в межах безсполучникової одиниці сприяє стислості викладу, надає останньому компоненту функції додаткової характеристики, іноді відчутного відтінку

вставності. Одним із особливих за стилістичним призначенням різновидів складних безсполучникових конструкцій є речення, до складу яких входять ланцюжки номінативних одиниць. За рахунок останніх посилюється ефект екзистенційного звучання всього речення та його емоційно-оцінна експресивність, чому сприяє також перелічувальна інтонація.

Вважаємо, що стилістична багатозначність безсполучникових конструкцій у поетичних творах, як і частотність їх уживання, свідчать про те, що ці синтаксичні одиниці перестали бути ознакою лише розмовного мовлення; вони є функціонально активними, динамічними, використовуваними для реалізації естетичної, образної функції. Зокрема у віршовому мовленні такі складні речення синтезують ознаки книжного і розмовного синтаксису, а їх експресивність використовується як художній прийом відтворення світу, увиразнення зображуваного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 220 с.
2. Дорошенко С.І. Граматична стилістика

української мови. – К.: Радянська школа, 1985. – 200 с.

3. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
4. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наукова думка, 1982. – 210 с.
5. Загребський Є.І. Безсполучникові складні речення з пояснювальним компонентом у сучасній українській мові. Автореф. дис. ... канд. філол. н. – Харків, 1999. – 20 с.
6. Коржак З.З. Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасних українських художніх текстів). Автореф. дис. ... канд. філол. н. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
7. Марцин С.О. Нові явища у функціонально-стильовій диференціації безсполучникових складних речень в українській мові. Автореф. дис. ... канд. філол. н. – Харків, 2007. – 20 с.
8. Телешкіна О.О. Безсполучникові складні речення з компонентом обґрунтування. Автореф. дис. ... канд. філол. н. – Харків, 2002. – 18 с.
9. Формановская Н.И. Стилистика сложного предложения / Изд. второе, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 240 с.

SUMMARY

The article investigates composite asyndetic sentences in poetical speech as functionally active, dynamic units of stylistic syntax that are used for the realization of the esthetic and figurative function.

УДК 81'367.4

Лариса ПАРФЕНЮК

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ЯК БУДІВЕЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ МАЛІЙ ПРОЗІ

У статті досліджуються синтаксичні форми слів як константи речення, визначаються морфологічні доміанти в словосполученні на матеріалі сучасної малої прози.

Ключові слова: морфологічна доміанта, синтаксичні форми слів, константи речення.

Речення формують одиниці нижчого рангу – сполучення форм – і воно не є моделлю сполучення ізольованих слів. Такі переконання мають місце в традиційних граматиках за редакцією І. Білодіда, О. Шахматова, у працях Ф. Фортунатова, В. Виноградова, А. Пешковського та ін. Існують і протилежні думки: у тих мовознавців, для яких у центрі синтаксису була теорія речення і його членів – наприклад, у Ф. Буслаєва, О. Потебні, Д. Овсянико-

Куликовського та ін. – вивчення словосполучення відходило на задній план.

І. Вихованець відносить словосполучення на найпериферійніше місце [2: 19] й кваліфікує його як вторинну синтаксичну одиницю, виникнення й функціонування якої пов'язує тільки з ускладненням речення.

У пропонованій вашій увазі статті синтаксичні форми слів розглядаються як константи речення.

ЗМІСТ

Розділ І. Актуальні проблеми синтаксису.....	3
Шульжук К.Ф. Проблема моделювання складного речення	3
Шкарбан Т.М. Часові параметри предикативних одиниць у складних конструкціях з однорідною супідрядністю	9
Давнюк С.В. Особливості використання засобів зв'язку у складних конструкціях з сурядністю і звичайною підрядністю	12
Щербачук Н.П. Функціонування суб'єктних синтаксем у семантично елементарному реченні	16
Шульжук Н.В. Фразеологізовані конструкції у структурі складного речення діалогічного мовлення.....	21
Ричагівська Ю.Є. Стилїстична багатозначність складних безсполучникових конструкцій у поетичному мовленні.....	25
Парфенюк Л.А. Словосполучення як будівельний матеріал для речення в сучасній малій прозі.....	28
Розділ ІІ. Проблеми морфології та історії граматичних форм у слов'янських мовах.....	32
Мединська Н.М. Семантична диференціація прикметникової ознаки.....	32
Мандрик Н.В. Розвиток граматичної думки в Україні XIV–XVII ст	37
Кашуба Н.П. Варіативне керування дієслів родовим та знахідним відмінками в сучасній словацькій мові	41
Розділ ІІІ. Актуальні проблеми лексикології, лексикографії, діалектології, термінознавства.....	46
Вокальчук Г.М., Максимчук В.В. Семантичні особливості авторських лексичних новотворів поетів Рівненщини.....	46
Гаврилюк Н.В. Лексикографічне опрацювання індивідуально-авторських новотворів (на матеріалі інновацій неокласиків).....	50
Тимочко О.Б. Словник авторських новотворів у поезії Грицька Чубая.....	54
Адах Н.А. Прикметникові новотвори у словнику Василя Барки	57
Кірілкова Н.В. Діалектна фразеологія Рівненщини	61
Войцешук Л.А. Афористичні вислови в мові української класичної драматургії.....	63
Совтис Н.М. Польські письменники XVI–XIX ст. з етнічних українських територій і їх роль у збагаченні словникового складу польської мови за рахунок українізмів	66
Степанова О.І. Метафора у сфері сучасної терміносистеми.....	72
Жирик О.А. Модифікація семантичної структури стилістично транспонованих термінологічних одиниць.....	75
Павлова О.І. Музична терміносистема як об'єкт зіставних досліджень.....	81
Розділ ІV. Актуальні проблеми лінгвістики тексту, зіставного мовознавства	89
Деменчук О.В. Методологія лінгвістики чуттєвого сприйняття: гносеологічні передумови експерієнціальної номінації.....	89
Сербіна Т.Г. Модифікація логоепістем у газетних текстах	92
Потапчук С.С. Реалізація якісних ознак моральної чистоти в паремійних одиницях англійської та української мов	96
Чеберяк А.М. Жанрово-стильові особливості відкритого листа.....	101
Розділ V. Проблеми мовної освіти та культури мовлення.....	108
Лещенко Г.П. Основні складові комунікативної методики роботи з текстом.....	108
Свірчук Т.І. Поняття компетентності та компетенції у працях сучасних педагогів та лінгводидактів	115
Крижанська О.М. Шляхи виховання та формування україномовної особистості	122
Антончук О.М. Аналіз дисертаційних досліджень із методики навчання орфографії.....	127

Мельник Л.Л. Мовленнєва компетенція студентів-філологів I курсу в умовах реалізації кредитно-модульної системи навчання	131
Олексієвець Л.С. Особливості використання лексичних одиниць у діловому мовленні.....	135
Кузьмич О.О. До проблеми вивчення складносурядних речень.....	139
Мушировська Н.В. Теоретичні засади формування вмінь сприймати усне і писемне мовлення.....	142
Бобрикова Ю.В. Формування поетичної культури як джерело засвоєння високих форм мовлення старшокласників	147
Вокальчук Є.Л. Актуальні проблеми культури мови в українському спортивному теледискусі	152
Гетманчук Н.О. Комплексне вивчення прийменника як засіб формування мовно-мовленнєвої особистості студента.....	156
Шевчук Т.Б. Вивчення формально-семантичних відношень між твірною і похідною основами у ВНЗ	165

Наукове видання
Актуальні проблеми сучасної філології.
Мовознавчі студії
Збірник наукових праць
Випуск XVI

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць Рівненського
А 43 державного гуманітарного університету.
4 Вип. 16. – Рівне: РДГУ, 2008. – 174 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору 14.10.2008. Підписано до друку 29.05.2008.

Формат 70х100^{1/16}.

Папір офсетний. Друк на різнографі.

Гарнітура Times New Roman Cyr.

Умовн. друк. арк. 13,4.

Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови